

NİZAMİ CƏFƏROVUN 60 YAŞI

NİZAMİ CƏFƏROV: OBRAZIN ÜSLUBU, ENERJİSİ VƏ SİNTEZ TİZFƏHMİ

Kənar adamın müşahidələri

Nizami Qulu oğlu Cəfərov - Atatürk Mərkəzinin direktoru, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı, filologiya elmləri doktoru (1992), professor (1994), Əməkdar elm xadimi (2000), AMEA-nın həqiqi üzvü (2017), Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü, Dünya Alpaqut Federasiyasının Prezidenti.

1959-cu il sentyabrın 21-də Ağstafa rayonunun Zəlimxan kəndində anadan olub. Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini bitirib.

1985-ci ildən Azərbaycan EA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunda elmi işçi, 1987-ci ildən "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetinin şöbə müdiri, 1991-ci ildən BDU-nun Türkologiya kafedrasının müəllimi, professoru, Filologiya fakültəsinin dekanı vəzifələrində çalışıb. 2000-ci ildən həmin universitetdə kafedra müdiri.

Elmi nəticələrinə və təhsil quruculuğunda səmərəli fəaliyyətinə görə Azərbaycan Respublikasının "Əməkdar elm xadimi" fəxri adına layiq görülüb.

Azərbaycan Respublikası II-V çağırış Milli Məclisinin deputatıdır. Azərbaycan-Türkiyə parlamentlərarası əlaqələr üzrə işçi qrupunun rəhbəri, Azərbaycan-Qazaxıstan, Azərbaycan-Qırğızıstan, Azərbaycan-Küveyt parlamentlərarası əlaqələr üzrə işçi qruplarının üzvüdür.

Tədqiqatları Azərbaycan dili tarixi, ümumi türkologiya, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, Azərbaycan türkcəsinin milliləşməsi və Azərbaycanşünaslığın əsasları və inkişafı tarixinə, qədim türk və türk xalqları ədəbiyyatı tarixi və müasir ədəbi proseslə bağlı problemlərə həsr olunub.

500-dən çox elmi əsərin, onlarla monoqrafiyanın müəllifidir.

Rus, ingilis və fars dillərini bilir.

Evlidir, 2 övladı var.

Nizami Cəfərovun "Azərbaycan" jurnalında dərc olunmuş ilk yazısının səciyyəsi təkcə polemika ehtirası və şövqü ilə maraqlı deyildi, "Füzulidən Vaqifə qədər" başlıqlı 5 jurnal səhifəsi həcmündə olan bu məqalədə (№ 6, 1988) gənc müəllif, bəlkə o zaman bir qədər də fərqiə varmadan, Azərbaycan mədəniyyətinin və deməli, həm də Azərbaycan xalqının psixoloji portretini təqdim edirdi. Bu dövr – 80-ci illərin sonu – təkcə yarım əsrlik bir elmi konsepsiyanın – "qan" və "kök" anlayışlarının "dil" və "mədəniyyət" anlayışları ilə əvəz olunması ilə bağlı nəzəri müddəaların oturuşması dövrü deyildi. Bu dövr dil və mədəniyyətin coğrafiyası, etnosun mədəni ənənələri milli kimliyin ölçülərinin müəyyən edilməsində önə keçirdi və başlayırdı xaosun alatoranından milli kimlik dərkinin qabardığı, eləcə də ümumtürk kontekstində azərbaycançılıq ideologiyasının tumurcuqlanma dövrü idi. Gənc müəllif fərqli mədəni xarakteristikaların və qlobal təsirlərin gücü qarşısına ədəbi yaddaşın gücünü çıxarırdı, hələlik tezis şəklində olan, sonralar bütün yaradıcı fəaliyyətinin özəyində sezilən belə bir fikri çatdırmaq istəyirdi: ədəbiyyat o zaman böyükdür ki, o, güclü etnik mədəni əsaslar üzərində dayanır. Başqa sözlə, Nizami Cəfərov bir elm adamı, bir vətəndaş kimi, milli kimliyin oyanması mərhələsinə milli yaddaşı səfərbər etməklə qədəm qoyurdu.

Əlbəttə, polemik ruhu, müəyyən məqamlarda subyektiv yanaşmanın təzahürü kimi qəbul oluna bilməklə mübahisələrə zəmin verməsi öz yerində, məqalənin adı təkcə neçə əsrlik bir ədəbi-mədəni-tarixi ekskurs kimi qavranılmırdı, Nizami Cəfərovun bir yaradıcı natura, bir ziyalı və bir vətəndaş kimi kredosunun kodları rahat oxunurdu. Yazıda bu kodlar klassik sosioloji məktəbin ideyaları ilə səsleşirdi və sonrakı bütün mərhələlərdə onun düşüncə modelinin əsas ştrixlərindən biri oldu: təkamülçülük! Nizami Cəfərovun düşüncə modelini bir mədəniyyət faktı kimi götürmək mümkün olarsa, o zaman onun təkamülçü missiyasının formulunun son dərəcə sadə və aydın ifadəsi var: cəmiyyəti birləşdirmək və insanları yaxınlaşdırmaq. Onun emosional sintaksisində də, tefəkkürünün panoramında da, düşüncə və yazı tərzindəki dərinlikdə də hiss olunan bu sadəlik və aydınlıq mütəvaze bir uzlaşmanın ahəngini tamamlamaqda eyni cür iştirak edir.

Nizami Cəfərovun üslubunun (və obrazının!) adı assosiativ psixolinqvistikanın qənaətlərinin növbəti təsdiqinə fakt verir. Əslində, adın taleyə, işə, fəaliyyətə təsirindən danışmaqla, bu nəzəriyyənin Çarlz Osqud, necə deyərlər, Amerika kəşf etmir, sadəcə, xalq müdrikiyindən, psixologiyadan tanış olan məlum fikrin elmi şərhini verir. Amerikalı psixoloqun konsepsiyasında adın (imzanın, üslubun) enerjisi ilə bağlı irsiyyət amilinin rolu nə dərəcədə nəzərə alınıb, deyə bilmərəm, ancaq insanın taleyinə, yaradıcı "gücü"ne etnik-mədəni əsasların təsiri əsla unudulmamalıdır. Nizami Cəfərovun yazılı və şifahi mətnlərində - auditoriyasından və ünvanlılığından asılı olmayaraq, xalqın sosial idealına və mənəvi normalarına həmişə oyaq bir münasibətin enerjisi duyulur. Bu, yalnız onun statusundan qaynaqlanmır. Varislik və ənənəyə sağlam münasibətin formalaşdırdığı xarakterin, mühitin və mənsub olduğu məktəbin rolu danılmazdır. Bu məktəb Nizami Cəfərov imzasına intellektual zəkanın və təcürbi biliyin məharətlə uzlaşmış sintezi kimi hər deyəndə rast gəlinməyən bir təyin yazdırıb.

Nizami Cəfərov, heç şübhəsiz, istedadlı insandır. Müəyyən peşə, sənət, ixtisas üzrə fəaliyyətdə üzə çıxan istedadın söhbət getmir; ümumən

istedadlı insanın ən maraqlı cəhəti olan daxili azadlığı və həyata, insana, cəmiyyətə münasibət və baxışında öz prinsiplərini müəyyən edib onları pealizə etmək müdrikiyindən söhbət gedir. Bu müdriklilik yaşla, statusla bağlı deyil, vəziyyəti və şəraiti düzgün qiymətləndirərək, onu münbit məcraya yönəltmək, sağlam enerji ilə sirayətləndirmək çevikliyiindən gəlir. Və bu keyfiyyət şairlərdə, adətən, təb, Allah vergisi kimi qiymətləndirilir.

Nizami Cəfərov miqyaslı düşüncə adamıdır. Epos siqləti və poetik lirizm onun emosional sintaksisinə məxsusi çalar verir. Bu sintaksis dramatik situasiya və dramatik ovqatdan yan keçir. İnsan münasibətlərinin diplomatik gedişlərində onun qələbəsini də bu şərtləndirir; açıq, səmimi, rahat ünsiyyət. Bunca məziyyətləri həm də ona münasibətdə yüksək tələbkarlığa rəvac verir. Qələminin diqqət və təqdirinin zəmanət kimi qəbul olunmaq səviyyəsinə bəzən bu zəmanəti bayraq edib öyünənlərin miskinliyi kölgə salanda... onun imzasına toz qonmasını görmək istəməyənlərin incikliyiinin kökündə bu dəyərli fikir və söz xadiminə sayğının durmasını hiss etmək çətin deyil. Nizami Cəfərovun hərdən görünən ürək dolusu səxavətini "Yaradılanı xoş gör, Yaradandan öteri" təlqini, yaxud bir məsuliyyət borcu olduğunu təsəlli kimi qəbul etməmi?! Mənevi məsuliyyətin dərkə meqamına qalxa bilənlərin nümunəsində nə xoş bu niyyətə!

Xislətindəki xeyirxahlığın ailədən gələn didaktik mündəricəsi:

"Babam nəvələrinə Nizami kişi! Şahin kişi! Daşdəmir kişi!.. deyə müraciət edərdi. Ən kiçiyimizə də "Aslan kişi!" deyərdi... Bizim də kişi olmaqdan başqa çarəmiz qalmırdı".

Bir də, xarakterində iz qoymuş başqa bir nümunə - müəllim nümunəsi: "Tələbələrə kurs işi mövzuları paylamışdı - hər dərsin birinci, ya ikinci hissəsində Mir Cəlal müəllim bir-iki nəfəri qaldırıb soruşurdu ki, "sənin

əsərinin mövzusu nədir?" Hamının üzündə təbəssüm əmələ gəlirdi, bizim cızmaqaralarımıza "əsər" deməsi, özü də belə böyük yazıçı-ədəbiyyatşünasın, əlbəttə, qəribə idi".

Bəlkə, o da ədəbiyyata gəlmək, görünmək hərisliyini belə müalicə etmək istəyirdi - demək çətindir.

Əlbəttə, onun mətnlərinə, yazdıqlarına, söylədiklərinə, kitablarına birmənalı münasibətin olduğunu söyləmək olmaz. Elmi polemikalarda opponent mövqeyinə dözümlü münasibəti onun ziyalı mövqeyi ilə səsleşir. Bu müstəvidə yanaşma və mövqeyinin polemika mövzusu olması da, nəzəri görüşlərinin mübahisə doğura bilməsi də istisnalıq mahiyyətli deyil. Amma bəzən "qarşı düşərgədən" ittihamlar, təlimatlandırılmış ideoloq rупoru qismində bulunmağı özlərinə ar bilməyənlərin müstəntiq ədalı çıxışları da yönəlir ünvanına. Bu və buna bənzər məqamlarda, adətən, sükut sipəri olur onun - ariflərin oxuya, eşidə biləcəyi sükut! Nə edəsən ki, "dünya duracaq yer deyil", nə edəsən ki, bəzən Zəlimxan Yaqub kimi deyib keçmək olmur:

***Ağıllıdan dəlisi çox bu yolun,
Qan soranı, zəlisi çox bu yolun,
Əlisi çox, Vəlisi çox bu yolun,
Bu qatarla mən gedəsi olmadım.***

Bu sükutun peşman ladları da var, bu da bir cür ağırlıdır; bəzən istəməsən də sən də "qarşı tərəf" olursan. Həyat ziddiyyətləri, insan xisləti, cəmiyyətdəki naqisliklər, yamanı qoruyan yalanlar bəzən "Burax məni, çıxım gedim azadlığa" (Musa Yaqub) iltimasını susdurur, əvəzində Vaqif Səmədoğlunun misraları köks ötürür:

***İzn ver yalan danışım,
sıxılmışam həqiqətlə.***

Nizami Cəfərovun ekstremal aktualıqda, mürəkkəb qarışıqlıqda yorğun görkəmi ilə uyuşmayan sakit, əmin qətiyyətinin təlqin gücü İsmayıl Şıxlı təmkini ilə qan qohumudur. Bəzən elə təəssürat yaranır ki, o, həyatın yaşadıdır, uzaqdan və naməlumluqdan gələn yolçunun yorğunluğuna yaşadıqları, eşitdikləri, gördükləri ümitsizlik rəngi qatsa da, əliboş da qayıtmayıb; intellekt və emosiya potensialımızın böyük bir hissəsini mühacirətdə itirmişik və bu mənəvi potensialı geri qaytarmayınca, perspektiv inkişaf üçün kontekst müəyyənləşdirmək, görünür, qeyri-mümkündür". Mühacirət sözünü ümumən "tarixi-mədəni, ədəbi-siyasi irs" ifadəsi ilə əvəz etmək olarsa, o zaman bu nəticə hasil olur: "qloballaşan, sərhədsizləşən və nəticə etibarilə "böyük bir kənd" halına gələn dünyanın maraqları"na qarşı millətin özünüqoruma instinktini güclü saxlayan bir qüvvə, bir mənəvi bağ var - fərdin də, millətin də daşıyıcısı olduğu dəyərlər sistemi, yəni onun mədəniyyəti.

Bu mövqə Nizami Cəfərovu bir az da millətçi statusunda təqdim edir fikrinə istinad kimi, çex mənşəli Amerika tədqiqatçısı, modernist nəzəriyyənin banilərindən biri olan E.Qellnerin "...milləti millətçilik yaradır" fikrini xatırlatmaq yerinə düşərdi. Amma bu, heç də lokal düşüncə anlayışı

deyil, boz kütlə millətçiliyi deyil, çığırımı, bəşəriyyətin yolu millilikdən keçir həqiqətinə istinad edir.

Tarixin müxtəlif dövrlərində siyasi-ideoloji təcrid nə qədər güclü olsa, Azərbaycan xalqının mənəvi bütövlüyünü qoruyub saxlamasında milli intellektualların, ziyalıların, mütəfəkkirlərin rolunu qiymətləndirərək Nizami Cəfərovun millətçiliyi də millətyaratma amili kimi çıxış edir.

Əslində, məsələnin fəlsəfi yönü mədəni-tarixi inkişafda plüralizmi inkar etmir. Təcrübə və müşahidələr məsələyə başqa cür yanaşmağı təklif edir. Nizami Cəfərovun bir alim kimi metodoloji yanaşması mədəni özünəməxsusluğu ehkam kimi qəbul etmir, əksinə, mövcud reallığın diqtəsini dinləməyin tərəfindədir; sənaye sivilizasiyasına arxaik mədəniyyəti cəlb etmək. Bakı Dövlət Universitetində "Dədə Qorqud Mərkəzi"nin təşkil olunmasında da, Atatürk Mərkəzinin fəaliyyət prinsipində də mədəni-tarixi potensialın realizəsi imkanlarının genişləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi məqsədinə xidmət edir.

Nizami Cəfərov ünsiyyətə açıq olduğu kimi, cəmiyyətə də açıqdır. Tərcümeyi-halı, sosial statusu ilə həmişə göz qabağındadır. Yeganə "narahatlıq" karyera yüksəlişinin sürəti ilə bağlıdır. Mənsub olduğu dairələrdə onun "gəncliyi", çoxluğun illərlə gözlədiyi, can atdığı məqamlara asanlıqla nail olmasının səbəbləri və yolları müxtəlif cür yozulur: fərd, fenomen faktoru unudulur; çox təəssüf! Amma cəmiyyətin reallıqları nəzərə alınarsa, təəccüblənməyə dəyməz. Qibtə və həsəd, rəğbət və qısqanclıq, xoşniyyətlik və xəbislik, ehtiram və qəzəb, təqdir və təhrif - onun adının, obrazının arxasınca qoşa addımlayır. Amma tənha addımlayan bir yolçusu da var ömür yolunun: Etiraf!

Onun dostu çoxdur. İdeoloji iqtidarda, siyasi müxalifətdə, ədəbi dolaylarda, bitərəf çoxluqda, bərabər - qeyri-bərabər sosial statusda özünü çox rahat hiss etməsi, münasibət və davranışlarda əndazəli sərbəstliyi daxili azadlığına bağlıdır. Onun özünü təqdim etmək sarıdan da, qəbul olunmaq sarıdan da əndişəsi yoxdur. Statusunu, imkan və imtiyazlarını, nümayiş etdirmək, məcazına uyğun deyil. Yüksək səlahiyyət məqamlarında, müxtəlif məsul dairələrdə də, diplomatik qəbulda da, universitet auditoriyasında da, ədəbi məclislərdə də, ekran-efirdə də intonasiyası sabitdir, dress-kod sıxıntısı da yoxdur. Türklər demiş: "adam kimi adam"!

Gözlənilən və arzulanan müəllifdir, hər hansı mövzu ilə bağlı sifariş və təkliflərə məsuliyyətinə, dəqiqliyinə və operativliyinə söz yox! Başlıcası, sədaqətli, qərəzsiz və müştəbehlikdən, ədalətli monoloq mərzindən uzaq olması ən müxtəlif yaşdan olan insanları ona eyni dərəcədə yaxınlaşdırır.

Təbiəti etibarilə sülh tərəfdarı, barış adamı olan Nizami Cəfərovun fitrətindəki prinsiplial cəsaret və müdriklik, həyatdan və yaşamaqdan zövq almaq şövqü və mobil diplomatik səriştə, dövlətçilik məsuliyyəti, liderlik keyfiyyətləri, rəhbərlik məziyyətləri ilə birlikdə Obrazının Üslubunu Seçilən edir.

Südabə AĞABALAYEVA